

---

jectiviteit, in het bijzonder vanuit het schuld- en zondebesef: 'In die zelfervaring nu, in die empirische beschouwing van de ellende des levens, in dien hoogen indruk van de heiligheid Gods, en in dien moed der consequentie, om ze tot in haar absolute tegenstelling te belijden, wortelt bij den Calvinist voor het *Zijn* de onmisbaarheid der *Wedergeboorte* en voor het *Bewustzijn* de onmisbaarheid der *Openbaring*' (48). Op vergelijkbare wijze worden andere dogma's 'afgeleid', waaronder die van Gods souvereiniteit, de leer van de uitverkiezing en het dogma van de algemene genade of gemene gratie.

In het vervolg van het tweede hoofdstuk zet Kuyper zijn ecclesiologie uiteen. Hij wijst de opvatting van de kerk als *Heilsanstalt* af, ziet de 'worsteling tussen [de] verschillende denominatiën' (56) als teken van bloei van het godsdienstig leven en is zeer kritisch over de volkskerk: 'Een nationale kerk, die één enkel volk omvat, is een heidensche, hoogstens een Joodsche gedachte' (57). Juist de aanvaarding van wereldbeschouwelijk en kerkelijk pluralisme is constitutief voor Kuypers opvatting. Tenslotte bespreekt hij het calvinistisch standpunt inzake morele vraagstukken. Uitgangspunt daarbij is de overtuiging dat heel het zedelijke leven door God bepaald dient te worden, wat zijn uitdrukking vindt in het spreken over de 'ordinantiën Gods' (61), die alle levensterreinen betreffen. De christelijke geboden verschillen niet van de gewone, algemeen geldende geboden: 'Verbeeld u, God zou het eerst anders gewild hebben en nu in Christus zoo' (62).

In zijn typering van de calvinistische religie gaat het Kuyper uiteraard om de onderscheidende elementen. Maar daarbij is het toch opvallend, hoe goed dit type religie past in de moderne wereld en zich daar ook niet per se antagonistisch toe verhoudt. Weliswaar worden aan het slot van het hoofdstuk kritische opmerkingen over dansen, kaarten en schouwburgbezoek gemaakt, maar Gods geboden verschillen niet principieel van de 'gewone' geboden. Het leerstuk van de gemene gratie wordt zo gebruikt dat menselijke ervaring en kennis relatief ruim baan krijgen. Een actieve participatie in wereldlijke zaken is tot op grote hoogte gerechtvaardigd en het kerkbegrip past uitstekend in de mede door Kuyper geforceerde situatie van een verscheidenheid aan kerken, waardoor de aanspraken van de oude 'volkskerk' principieel ter discussie staan.

In de drie volgende hoofdstukken (3-5) trekt Kuyper alle registers open om het belang van het calvinisme op de gebieden van staatkunde, wetenschap en kunst aan te tonen. Het feit dat deze terreinen geëmancipeerd zijn ten opzichte van de geïnstitutionaliseerde religie (de kerk) betekent niet dat zij niet zouden wortelen in een bepaalde levensbeschouwing. Elk staatkundig stelsel vindt aldus